

נדב ספרן: נודיניות נופלגתית בישראל (ג)

השפעת הסכנות לבטחון הלאומי

הבטחון הלאומי היה הכוח הנגדי השלישי, מן-הסתם החשוב ביותר, שסייע להמתיק את סימני-ההיכר התחיליים של משטר-המפלגות הישראלי ואת תוצאותיהם. הדאגה הכללית לבעיה זו לא די שמנעה את הרוח הסייעתית הישראלית בגילויה הקשים ביותר מלקעקע את המשטר המדיני כולו אלא היא גם שתרמה יותר מכל גורם אחר לפיתוחה של הסכמה-כללית חיובית בין המפלגות על אי-אלה תפיסות, קווי-מדיניות ונהלים ספציפיים. לאחר שבתקופה הראשונה דבקו כל המפלגות בהשקפותיהן המנוגדות, הרי עד-מהרה נעשו שותפות בתפיסה שלפיה נתונה ישראל בעימות שאין מנוס ממנו עם שכנותיה. כולן הסכימו כי הקמת כוח-הרתעה ישראלי היא הערובה העיקרית, אם לא היחידה, מפני חורבן, והיא בבחינת תנאי ולא-יעבור לכל סיכוי של שלום. לכן גם הסכימו כי לצרכי בנייתו של הכושר הצבאי הישראלי ראוי לתת את הבכורה, וכי שיקולי בטחון הם שצריכים להנחות בראש-וראשונה את מדיניות-החוץ שלה. הכוחות המזוינים של המדינה צריכים להיות מבודדים מפוליטיקה, וחילוקי-דעות בשאלות בטחוניות ספציפיות יש לנשב בדלתיים סגורות בגופים התחוקתיים המתאימים ולא ללבנם בפומבי.

ההסכמה על שאלות אלו, ועל כל המסתעף מהן, לא היתה קלה כל-עיקר. היא הצריכה הסתגלות מרובה מצד רוב החטיבות הפוליטיות. כפי שהראינו קודם-לכן, הרי בתחילה נחלקו המפלגות השונות עד מאד בהשקפותיהן על הסיכסוך עם הערבים ועל האוריינטציה הרצויה במדיניות-החוץ הישראלית, וזאת בעיקר על בסיס פנייה אידיאולוגית ולא על סמך הנסיון. זמן רב עבר ומאבקים הרבה ניטשו עד שיכול היה הנסיון לגבור על הנטיות האידיאולוגיות ולכפות את המפלגות השונות להתלכד על בסיסו.

השינוי הראשון בתפיסתן של כל המפלגות התבטא בכך שנאשו מציפייתן לחיסול מהיר של הסיכסוך עם המדינות הערביות באמצעות חווי-שלום והכירו כי הסתייגותם של הערבים נקודה זו יוצרת בעיה בטחונית לאורך-ימים. כן גם הסכימו כל המפלגות שצריך לטפל בבעיה הבטחונית על-ידי שילוב של כוח מזוין לאומי ותמיכה בינלאומית, שיוכל להרתיע תוקפנות ערבית מראש. שני תיקונים אלה דווקא התקבלו בלי קושי שכן לא התנגשו עם נטייתה האידיאולוגית של שום מפלגה. הקשיים נתגלעו לגבי המימוש המעשי של תפיסות אלו.

מפ"ם, שנראה היה לה כי זיקתה הממושכת לברית-המועצות באה על צידוקה בתמיכה הדיפלומטית והחמרית שנתנו הסובייטים להקמתה של ישראל, הטיפה תחילה, כמובן, למדיניות של טיפוח הידידות עם הסובייטים כמעוז לבטחונה של ישראל ובתוך כך התנגדה לשיתוף-הפעולה עם ארצות-הברית. היא הוקיעה את הממשלה על שקיבלה

את המלווה האמריקאי ב־1949 וגינתה אותה על שקידמה בברכה את ההצהרה המשולשת ממאי 1950, בה התחייבו ארצות־הברית, בריטניה וצרפת לערוב לשביתת־הנשק בין ישראל ושכנותיה והציעו לגייס את ארצות האיזור לאיזו מערכת של הגנה אזורית. ואולם מפ"ם התמידה בהטפה לקו פרו־סובייטי אפילו כשגילתה ברית־המועצות איבה גוברת לישראל, פתחה במסע נגד הציונות בברית־המועצות שהסתאב עד כדי הסתה אנטישמית, חיסלה מוסדות־תרבות יהודיים, ערכה מאסרים המוניים והשמידה סופרים ואמנים יהודיים. אפילו משפטי־פראג מחודש דצמבר 1952—שאחד ממנהיגי מפ"ם היה מן הנאשמים בהם, אף "הודה" על פשעים שאין להביעם במלים נגד ברית־המועצות ונמצא חייב בדינו—ואפילו עלילת־הרופאים המשוקצת בינואר 1953 במוסקבה, לא הטו את מפ"ם מן הקו שלה. אדרבה, בלהט כה רב הגנה על עמדתה מפני ההתקפות הנזעמות של אנשי מפא"י עד שקיבוצים שחבריהם נמנו על שתי מפלגות אלו היו מוכרחים להתפלג. במרס 1953, במות סטאלין, הכריזה מפ"ם אבל רשמי, ובטאונה קונן על הסתלקות "שמש העמים".

על־פי תהליך מזור, המובן היטב למומחים בעניינים קומוניסטיים, הרי ה"ליברליזם" של הסובייטים ולא חומרתם דווקא הוא שהחל לשחוק את אמונתה של מפ"ם. תמיד אפשר היה להאשים בקו הקשה של סטאלין את ה"פרובוקציות" שעשתה ממשלת ישראל הנתונה לשלטון מפא"י מתוך שנמכרה לאימפריאליזם האמריקאי. אבל כאשר באו יורשיו ותיקנו אחדים ממעשיו של סטאלין, ביטלו כמה מגזירותיו ושוב כוננו יחסים מתקבלים־על־הדעת עם ישראל, אף רמזו שאחרי ככלות הכל לא היו הפרובוקציות האלו רציניות כל־כך, או־אז נבוכו נאמני מפ"ם. תוצאה אחת היתה שאחדות־העבודה פרשה מן המפלגה המאוחדת ב־1954. תוצאה שניה היתה שעוד לפני הגילויים המרעישים של כרושצ'וב בוועידה העשרים של המפלגה, החלו הנותרים במפלגה השסועה להודות כי אחרי הכל אפשר שאין מדיניותם של הסובייטים ומעשיהם נקיים מכל דופי. כך הוכשרה הקרקע לתפנית שבאה אחרי שנחתמה עיסקת־הנשק הסובייטית־המצרית של 1955, כאשר בפעם ראשונה מאז 1949 הצטרפה מפ"ם לממשלה בקואליציה עם מפא"י, וכן גם, לא יאומן, עם המפלגות הדתיות. כעבור חדשים אחדים, כאשר התכונן בן־גוריון לתקוף את מצרים בקנוניה עם האימפריאליסטים הבריטים והצרפתים, הצביעה מפ"ם בישיבת הממשלה נגד הפעולה אך בכל־זאת נשארה בממשלה ונמנעה מלעשות פומבי להתנגדותה. לאחר־מכן, בין אם היתה בממשלה ובין אם לא, התמידה מפ"ם בשיטת איזון מיוחדת זו בין ציוויי מצפונה האידיאולוגי לבין דרישות בטחונה של ישראל, ובכך נעשתה "כשרה למהדרים" לקואליציה עם מפא"י.

ההתקרבות בין מפ"ם ומפא"י בתחום הבטחון ומדיניות־החוץ הצריכה הסתגלות ניכרת, אם גם לא כאובה כלל באותה מידה, גם מצד מפא"י. בתחילה הטיפה מפא"י למדיניות של נייטראליות חיובית, שבאמצעותה קייתה לשמור על מידת החסד שנהגו ארצות־הברית וברית־המועצות כאחת עם ישראל בראשיתה, ולהשיג משתי המעצמות את מירב התמיכה למטרות של בטחון, עליה ופיתוח כלכלי. אולם, מכיון

שארצות-הברית היתה מוכנה לתת לישראל סיוע כלכלי וברית-המועצות לא היתה מוכנה לכך, ומכיון שהודות למעמדה במזרח התיכון היתה ארצות-הברית מסוגלת יותר לעזור לישראל בחתירתה לשלום ולבטחון, בהכרח הטתה מדיניותה המוצהרת של מפא"י את ישראל יותר ויותר לצד ארצות-הברית. נטייה זו עוררה טינה יתירה מצד השלטון הסובייטי, שבעת ההיא לא התיחס בסובלנות אפילו לנייטרליות מאוזנת ואמיתית ואשר בגלל ה"בעיה היהודית" שלו היו לו טעמים פנימיים לשמור על מידה של ריחוק מישראל. כתוצאה מכך יצאה ברה"מ בחריפות נגד ישראל, ולמפ"ם לא נותרה ברירה כמעט אלא להינאש מן הנייטרליות ולפנות פנייה שלמה יותר אל המערב.

אולם לאחר הפנייה אל המערב גילתה מפא"י שאין המערב מוכן לקבל את ישראל בלב שלום. ב-1954 דחתה נאט"ו את בקשת ישראל לחברות וארצות-הברית דחתה הצעה רשמית שהעלתה ישראל קודם-לכן לחוזה-הגנה הדדי, במאמץ להמציא משקל-שכנגד להצעת ברית מערבית-ערבית שבסופו של דבר הבשילה את ברית-בגדאד. תגליתה של מפא"י הפכה להיות הלם בשנה שלאחר-כך כאשר, לאחר עיסקת-הנשק הגדולה של ברית-המועצות עם מצרים, סירב המערב משך חדשים גורליים וארוכים לספק נשק לישראל עד שבאה צרפת וסיפקה קצת נשק בחשאי. או-אז החליטה מפא"י, שהתפכחה מאשליותיה ביחס למערב, שבטחונה של ישראל יכול להישען רק על כוחה הצבאי שלה ועל מידת השפעתו על אינטרסים ושיקולים של גורמי-חוץ; ועל בסיס חדש זה נפגשה מפ"ם, שהתפכחה מאשליותיה שלה ביחס לברית-המועצות, עם מפא"י.

המפלגות האחרות, שהיו להן תחילה נטיות אידיאולוגיות מוגדרות במדיניות-חוץ, יכלו להתיצב על הבסיס החדש ביתר קלות מאשר מפ"ם ומפא"י. אחדות-העבודה מלכתחילה היתה נלהבת לברית-המועצות פחות ממפ"ם (או השומר הצעיר) והיתה נוטה יותר ל"אקטיביזם" והגנה. הציונים הכלליים, שהיו פרו-אמריקאיים לפני מפא"י, התאכזבו עוד יותר ממנה כאשר הפנה המערב עורף והסיקו מכך אותן מסקנות. חירות, על לאומנותה החריפה ונטייתה ליד חזקה, חשה עצמה בכי-טוב באוריינטציה החדשה ובמלחמה שבאה עד-מהרה בעקבותיה. הואיל ובמצב החדש ראתה הצדקה כללית להשקפתה, היתה חירות מוכנה אפילו לגלות רגש-אחריות מוגבר—על-ידי שפיכדה, למשל, את הטעמים שהגיעו את הממשלה להסכים לסגת מסיני ב-1957 ובהתנגדותה לא חרגה מגדר אופוזיציה פרלמנטרית.

עיסקת-הנשק הסובייטית-המצרית, על המשבר הבטחוני ומלחמת-1956 שבאו בעקבותיה, ליכדו את המפלגות השונות גם במה שנוגע להשקפתן על הדינאמיקה של הסיכסוך עם המדינות הערביות. הגורם הקובע היה כאן השינוי שחל בעמדתו של המשטר החדש במצרים לגבי שאלת ארץ-ישראל—מעבר ממתנינות למראית-עין לעמדה שלכאורה גמרה אומר לגייס את המשאבים הצבאיים של מצרים ולצאת חלוצה בראש המדינות הערביות בהסתערות על ישראל. מוזר למדי, שינוי זה העמיד פחות בעיות של הסתגלות לחירות ולמפ"ם מאשר למפא"י, הפראגמטית

יותר בנטיותיה. חירות מלכתחילה גרסה שהמשטר המצרי החדש מסוכן יותר מן המלוכה המושחתת משום שהוא יעיל יותר, ולכן לא הופתעה לראותו נוהג כפי שנהג. מפ"ם, על גישתה המארכסיסטית הקלאסית, מעולם לא ראתה בהפיכה הצבאית את המהפכה האמיתית של הפועלים, בה ראתה תנאי הכרחי לגישה חדשה אל הסיכסוך מצד הערבים. לכל היותר אולי מוכנה היתה ללכת אחרי ברית-המועצות ולראות במשטר החדש מהפכה לאומנית-בורגנית אנטי-אימפריאליסטית, שאינה נושאת עמה תקוות הרבה לישראל. מפא"י, שלפי תפיסתה הפופוליסטית המעורפלת גרסה כי כוחות אנטי-מתקדמים מלבים את האיבה הערבית, היא שתלתה את התקוות המופלגות ביותר במשטר החדש במצרים והיא שנחרדה ביותר מן ההחרפה שחלה לכאורה בקו האנטי-ישראלי שלה. רוח התקוה שהתעוררה בתחילה נשתקפה בכך שמשה שרת קיבל לידיו את ראשות-הממשלה על מקומו של בן-גוריון, הלוחמני יותר, ובמגעים החשאיים שקשר עם המשטר המצרי במאמץ לקדם הסדר; האכזבה, לעומת זאת, נשתקפה בכך שבן-גוריון חזר לראשות-הממשלה ושרת סולק אפילו מתפקיד שר-החוץ אותו מילא מאז קום המדינה. סימן הוא להסכמה הכללית שכבר התפתחה באשר לנוהל ליישוב חילוקי-דעות בענייני בטחון שאיש לא גילה את הטעמים להרחקתו של שרת מכל תפקיד שהוא בממשלה ואת שיעורו של הקרע שגרם מעשה זה בתוך מפא"י; רק כעבור עשר שנים נשפך עליהם אור מעט.

כתוצאה מכלל צעדי ההסתגלות האלה למצבה של ישראל הצטמצמו או נתחסלו המחיצות בין המפלגות השונות ופחתו חריפות המאבקים המפלגתיים ולהטם. התפתחות זו היתה עשויה להביא תוצאות מרחיקות-לכת למשטר המדיני של ישראל אילו הרחיקה לכת למדי. היא יכלה להביא לידי התגבשות של כעין משטר דו-מפלגתי, בתוספת מפלגה דתית אחת או שתיים, ודבר זה מצדו יכול היה ליצור להלכה הצדקה—ולמעשה, אפשרות—לריפורמה בשיטת הבחירות. התוצאה יכלה להיות אז חיזוק היציבות המדינית, המשקפת ומכבדת את הכרעתו של הבוחר; יתר תיאום ואחדות בהנהגת הממשלה; אופוזיציה אחראית יותר, שיש לה סיכוי לנסות ולממש את מצעה כממשלה אלטרנאטיבית; הידוק המגע בין הבוחר לנציגו, החלשת הריכוז והמשמעת המפלגתיים, הפחת רוח-חיים בפנסת; עלייה תכופה יותר של מנהיגים מלמטה, ותחלופה משופרת של עיליתות. קיצורו של דבר, כל המשטר המדיני של ישראל יכול היה להשתנות מן הקצה אל הקצה ואפשר היה לקדם בהרבה הן את אפייה הדמוקרטית הן את יעילותה.

בחייה-המעשה אכן באו עקב צימצום של חילוקי-הדעות והאיבה ההדדית בין המפלגות נסיונות נרחבים למיזוג בין צמדים או קבוצות של מפלגות, אבל עד 1967 התנהל תהליך הגיבוש בעצלתיים. עוד בשלב מוקדם התאגדו ארבע המפלגות הדתיות בחזית-הדתית-הלאומית, ושתי המפלגות הציוניות-הדתיות הוותיקות של הימין והשמאל, המזרחי והפועל-המזרחי, התאחדו כליל והקימו את המפלגה-הדתית-הלאומית (מפד"ל). המפלגה הפרוגרסיבית שבמרכז התאחדה ב-1961 עם הציונים

הכלליים שמימינה והקימה את המפלגה הליברלית, וזו האחרונה התמזגה ב-1965 עם חירות הימנית וכך קם גוש חירות-ליברלים (גח"ל). אותה שנה הגיעו מפא"י ואחדות-העבודה לידי הסכם על איחוד והחלו להגשימו בהקמת הברית הקרויה מערך. מבחינת עתידו של המשטר המדיני חשובה היתה לא פחות מן האיחודים האלה נכונותן המוגברת של המפלגות לשתף פעולה בקואליציה אחת בראשותה של מפא"י. ראינו שהמפלגות הדתיות היו שותפותיה של מפא"י מלכתחילה ופעלו עמה כמעט בלי הפסק. הציונים הכלליים נכנסו לקואליציה עם מפא"י יחד עם הפרוגרסיבים והמפלגות הדתיות ב-1951 כתוצאה מן הנסיון שנרכש בפיתוח כלכלי ובקליטת ההגירה ההמונית. אותו נסיון, וכן צימצום חילוקי-הדעות בענייני חוץ ובטחון, איפשרו לאחר-מכן לאחדות-העבודה, ולבסוף למפ"ם, להיכנס לקואליציה עם מפא"י ועם המפלגות הדתיות. משנכנסה מפ"ם לממשלה ממילא נעשו כל המפלגות, מחוץ לחירות ולקומוניסטים, "כשרות לקואליציה" מבחינה עקרונית; ואפילו חירות קרובה היתה להשיג "הכשר" זה לשותפות משהתאחדה עם המפלגה הליברלית, שנמצאה כשרה כבר קודם-לכן.

בעוד שינויים אלה פוקדים את המשטר המפלגתי בכיוון הריפורמה הרצויה התחוללו גם מאורעות מוגדמים שפילו את שארית כוחן של המגמות המקוריות שבמשטר. הנה כך נשברה החזית-הדתית-הלאומית לאחר תקופת נסיון קצרה ומעולם לא הושבה לחיים. אחדות-העבודה פרשה ממפ"ם אחרי שמונה שנים של איחוד אומלל. חלק מן המפלגה הליברלית סירב לתת יד לאיחוד עם חירות והקים לו את מפלגת הליברלים-העצמאיים, ואילו פלג של חירות פרש ממנה והקים את מפלגת המרכז החפשי. לבסוף התפלגה מפא"י עצמה ב-1965, כאשר פרשו ממנה בן-גוריון וכמה מתומכיו, ובהם משה דיין ושמעון פרס, ועקב פרשת-לבון שהתלקחה בפעם השניה בתוך חמש שנים הקימו את רשימת-פועלי-ישראל (רפ"י). רק משבא המשבר של 1967, החמור מכל אשר ידעה ישראל מאז לידתה, זועזע משטר המפלגות מן האינרציה שלו ונוצרה לפחות אפשרות לתנועה מכרעת יותר.

המשטר מאז 1967

למלחמת-1967, על מה שקדם לה ומה שבא לאחריה, היתה השפעה אדירה על המשטר הישראלי בהרבה מישורים. ראוי ביותר לציין כי נחשול זה של מאורעות הביא לידי מיצוי המגמה להתקרבות, שיתוף-פעולה ואיחוד בין המפלגות הקיימות אף שבתוך כך העלה סוגיות מרכזיות חדשות, שבדרך-כלל פילגו את דעת-הקהל לפי קווים החוצים את הגבולות המפלגתיים הפורמליים. מצד ההגיון ומן הבחינה המעשית חייבה התפתחות זו בכללותה הגדרה מחודשת של עמדות הבריתות המפלגתיות בהתייחס לסוגיות החדשות; אולם אי-הוודאות ביחס לאחריתו של שידוד-מערכות מעין זה גרמה למנהיגי המפלגות ולמגמות השונות המתרוצצות בתוכן להסכים דווקא להימנע כל כמה שאפשר מלחתור להכרעה מדינית. הנה כך נשמרה אחדות השורות ואפילו הורחבה במחיר גניזתם של ניגודי ההשקפות. אף כי בדרך-כלל מוסכם היה

שהסדר זה הוא זמני, סבורים היו הכל שהוא נותן הזדמנות להבהיר את המצב החדש ולהסתגל אליו באורח אורגאני יותר. מקץ שלש שנים כבר התמוטט ההסדר בחלקו, ולכאורה צפוי היה לפנות מקומו לגמרי לריפורמה או לתהפוכה בעסקי-הפוליטיקה הישראליים.

ההתפתחות המזורזת של המשטר הישראלי מאז 1967 נעוצה היתה, בחשבון אחרון, בהיעדר מנהיגות מצד ראש-הממשלה לוי אשכול במשבר הקשה עד מאד שקדם למלחמה. בשבוע האחרון של חודש מאי 1967, אחרי שסגר הנשיא נאצר את מפרץ-אילת וריכז שבע אוגדות מצריות בסיני, ועם שקמו סוריה, עיראק וירדן והעמידו את צבאותיהן תחת פקודתו, ראו כמעט כל הישראלים, להוציא כמה מפקדים צבאיים, סכנה ברורה וקרובה ביותר של השמדה למדינתם, ולעצמם כעם ואפילו כיחידים. לאור הנצחון השלם והמהיר של צה"ל לאחרי-מכן אולי ייראו פחדים אלה מוגזמים ובלתי-מוצדקים ביותר; אולם, בדין או שלא בדין, בזמנו היו בגדר חוויה ממשית והטביעו חותם בל-ימחה על עמדות הישראלים לאחרי-מכן.

אחד הגורמים הגורליים שפעלו על רגשות הישראלים—ודרך-אגב, גם על מחשבתו וצעדיו של נאצר—היה התגובה ההססנית של ממשלתם שלהם בהנהגתו של אשכול על צעדיה של מצרים. קרוב לעשרים שנה נתגדלו הישראלים על אמונה ביכולתו של צה"ל ומשך עשר שנים משוכנעים היו, כמוהם כשאר באי-עולם, כי סגירתו של מפרץ-אילת תשמש עילת-מלחמה כהרף-עין. כאשר ב-23 במאי 1967, מיד לאחר שהטיל נאצר הסגר על המפרץ, נשא אשכול נאום ובו אף לא איים בבירור בתגמול ותחת זאת פנה בקריאה אל "העולם" להשיב את חופש השיט לקדמותו, החלו הישר-אלים לשאול את עצמם אם יש בכלל "כיסוי", בלשון הזמן ההוא, לאשראי שלומדו לתת לצה"ל. אפילו אלה שלא נתערערה אמונתם בכוחה המזוין של ישראל נחרדו למחשבה שעלולה עצמה זו להתמסס מחמת הנהגה כושלת ומוגת-לב. מורת-הרוח הגיעה לשיאה אחרי שב-29 במאי 1967 שידר אשכול דבר לאומה והכריז כי הממשלה החליטה להוסיף ולברר את האפשרויות לישוב את המשבר בלי מלחמה. התסיסה בעם נתנה תנופה לתכנית למסור לרב-אלוף משה דיין את תיק הבטחון.

הצלחתו של התמרון שימשה הדגמה דראמטית לתמורה שחולל המשבר במשטר הישראלי. מקורה של ההצעה למינויו של דיין היה בכלל מחוץ לקואליציה הממשלתית, בהתיעצויות בהן נועדו יחד מנהיגים של שתי המפלגות ה"מנוגדות" של הזמן ההוא, רפ"י וחירות, ובכללם בן-גוריון ובגין שמימיהם לא החליפו ברכת-שלום ביניהם. המפלגה הדתית-לאומית, שהיתה שותפת בקואליציה השלטת, סמכה ידיה על ההצעה, ומנהיגה של מפלגה זו העלה אותה בתוקף רב בישיבת ממשלה נוכח התנגדותו העזה של אשכול. לבסוף, עם שהגיעה מורת-הרוח הכללית לשיאה, תמך בהצעה רוב במנהיגות מפא"י, שהצביעה בעד מועמד אופוזיציוני כנגד מנהיגה שלה. קצת כדי להסוות את השפלתו של אשכול, שולב מינויו של דיין במסגרת של מהלך רחב יותר להקמת ממשלה של איחוד לאומי אשר זו פעם ראשונה בתולדותיה של ישראל הקיפה את כל המפלגות, פרט לקומוניסטים.

כאשר אך הושלם כך תהליך ההתקרבות בין המפלגות נוצר מצב שממנו נשקפה סכנת הרס לא רק להיערכות הקיבוצית שלהן אלא גם לאחדותה של כל אחת מהן. מצב זה נבע משני גורמים משולבים, שניהם תוצאת נצחוננו של צה"ל: (1) ההרגשה הכללית שאולי התפתחו יחסי-כוחות מדיניים חדשים מבית כפועל-יוצא מחלוקת השבח והדופי הרטרופקטיבית מצד דעת-הקהל למנהיגים ולמפלגות השונים; (2) הופעתן של סוגיות גורליות חדשות בקשר לכיבושיו של צה"ל, שפילגו את דעת-הקהל שלא על-פי קווים מפלגתיים. מובן שמפא"י, כמפלגה החזקה ביותר בישראל וכמשען הראשי למשטר המדיני, היתה המוקד הראשון-במעלה של המצב החדש. נצחוננו של צה"ל הנחיל לישראל שטחים חדשים רחבי-ידיים שלא היו לה כל תכניות מדיניות ברורות לגביהם. אם לדון על-פי הדייקנות המופלאה בה התנהלו המיבצעים הצבאיים של ישראל, הרי זה ברור בתכלית שההנהגה הישראלית חזתה מראש מלחמה מסוג זו שנתרחשה, לרבות תפיסתם של שטחי אויב, ושהתכוננה לכך במדוקדק. אולם אם לדון על-פי מה שאירע אחרי המלחמה, ברור הוא לא פחות כי מעולם לא הוקדש עיון רציני לשאלת השימוש המדיני בהגשמתן המוצלחת של התכניות הצבאיות. פער כזה בין התיכנון הצבאי והמדיני ידוע בהרבה חברות, לרבות זו של ארצות-הברית, ואפשר שהוא מעצם מהותן של דמוקרטיות. בישראל אולי הוגבר פער זה מתוך שלפני המלחמה היתה ישראל אחוזה "דיבוק" של שלום כמטרה יחדנית ובגלל ההנחה הפשטנית, שאפילו כיום לא נעלמה לגמרי, שסוף השלום לבוא מאליו כאשר אך יוכח לערבים בצורה חותכת כי לא יוכלו לנצח את ישראל במלחמה. בהקשר זה נראה כיבושם של שטחים בגדר מוצר-לוואי נחוץ של המיבצעים הצבאיים ולא דווקא כיעד ספציפי שאפשר לנצלו להשגת מטרה ספציפית. מתוך הלך-רוח זה פעל אשכול כאשר הכריז חגיגת עוד לפני שוך היריות כי אין ישראל נושאת עיניה לשום סיפוח בעקבות המלחמה ושמטרתה היחידה היא שלום-קבע. אולם כעבור יומיים סתר דיין את דבריו כאשר נדר ליד הכותל המערבי, מיד לאחר שנכבשה ירושלים העתיקה, שהישראלים חזרו לעיר-קדשם ולעולם לא יפרדו עוד ממנה. הישראלים כולם סמכו ידיהם על נדרו של דיין והתברר כי היה זה ראשון לשורה ארוכה של הצהרות ומעשים חד-צדדיים מצד דיין ואחרים, שאם גם לא זכו לאותה מידה של תמיכה הרי ביטאו הסתייגות ניכרת מן ההגדרה שנתן אשכול למטרותיה של ישראל. אילו היה ראש-הממשלה איש אחר ולא אשכול, או לולא התכחשו לו זמן קצר קודם-לכן גם מפלגתו, גם בעלי-בריתו המדיניים וגם האומה, אולי היה מחזיק בעמדתו ומשתדל לכפותה על המפלגה והממשלה. בן-גוריון כך עשה בשעתו במספר הזדמנויות גורליות, כמו ב-1948 כאשר התעקש להכריז על מדינת-ישראל, ב-49—1948 כאשר פירק את האצ"ל והפלמ"ח, ב-1951 כאשר חתם על הסכם-השילומים עם גרמניה, וב-1957 כאשר פקד על נסיגת כוחות ישראל מסיני ועזה. אולם בדיעבד החריש אשכול כדי למנוע משבר נוסף בממשלה ובמפלגה זמן כה קצר אחרי הראשון; כתוצאה מכך התפתח ויכוח ללא מעצור על המטרות והאמצעים, ויכוח שפורר יותר ויותר את דעת-הקהל בישראל.

העמדות שהועלו כללו את סיפוח כל השטחים הכבושים; החזרת רוב-רובם תמורת שלום; או מסירת קצת שטחים ל"ישות פלשתינאית" ולא למדינות שמהן נלקחו. דורשי-הסיפוח מצדם נפלגו בדעותיהם באשר לסטאטוס המדיני שצריך לתת ליושבי השטחים הכבושים, בהתאם להשערות השונות בדבר גידולה של האוכלוסיה היהודית בעתיד ובהתאם לתפיסות שונות בדבר האופי הרצוי של מדינת-ישראל בעתיד. היו, למשל, שתמכו בסיפוח מפני שהשתכנעו כי הגירה יהודית נרחבת תהיה שקולה כנגד תוספת האוכלוסיה הערבית ומתוך כך מוכנים היו להעניק לערבים שוויון-זכויות מלא. אחרים לא היו בטוחים כל-כך באיזון הדמוגרפי לעתיד-לבוא ולכן נוטים היו למנוע שוויון-זכויות עד שיתבהר המצב. אחרים מוכנים היו לתת שוויון מיד הגם שסברו כי עד-מהרה יהיו הערבים קרוב למחצית האוכלוסיה, וזאת מפני שהעדיפו מדינה "פלשתינאית" מעורבת על מדינה יהודית טהורה. בין המוכנים להחזיר את רוב השטחים נחלקו הדעות בשאלה כמה ומה בדיוק יש להשאיר, על-פי התפיסות השונות לגבי מה שהוא "מקודש" מטעמים היסטוריים והכרחי מתוך שיקולים בטחוניים, מצד אחד, ובשאלה על מה הערבים צפויים לוותר בסופו של דבר, מצד שני. ובין אלה שהיו מוכנים למסור קצת מן השטחים ל"ישות פלשתינאית" נחלקו הדעות באשר לשטח הספציפי שיימסר בהתאם לתפיסות השונות בדבר זיקתה של אותה ישות לישראל ולירדן ובדבר ההתפתחות הצפויה לכל השלש בעתיד.

בנוסף לוויכוח על המטרות הסופיות וההנחות שביסודן, נחלקו הדעות גם ביחס למדיניות השוטפת-אם, למשל, יש להרשות התנחלות יהודית בשטחים הכבושים, היכן וכמה; עד היכן צריכים השלטונות הצבאיים להרחיק לכת בדיכוי התנגדות לכיבוש; אם, ובאיזו מידה, יש להרשות לערביי השטחים הכבושים לנוע ולעבוד באופן חפשי בגבולות "הקו הירוק", וכן הלאה. בכל הוויכוח הזה אפשר היה אולי לקשר עמדות מסוימות לגח"ל ולמפ"ם ביתר-קלות מאשר למפלגות אחרות; אך אפילו בשני המקרים האלה היו הסטיות מרובות למדי ומסוכן היה לזהות מפלגה עם דעה זו או אחרת-וכן להיפך.

במהלך הבחירות שנועדו לאוקטובר 1969 אפשר היה אולי לבלום את תהליך התפצלותה של דעת-הקהל מחמת היעדר מנהיגות חזקה אילו היתה מפא"י מוכנה להתיצב לבחירות אלו במצע ממשי ספציפי בנוגע לסוגיות שמלאחר המלחמה. במקרה זה היו גם מפלגות אחרות נאלצות לעשות כדוגמתה, ודעת-הקהל היתה חוזרת ומתלכדת סביב מערכת של מצעים אלטרנטיביים. אולם לאחד כמה נסיונות תחיליים לעבד מצע מעין זה, חיפשה לה מפא"י דרכים אחרות לגשת בהן לקלפי.

טעם אחד לכך שלא ששה מפא"י להמשיך במאמץ לפתח מצע ברור היה שבקרוב הישראלים השתרשה ההכרה שבדיעבד הוכיח הנצחון הקל שנחל צה"ל כי ההססנות הקטלנית כמעט של אשכול ועמיתיו לא נבעה אלא מפחד ושיפוט לקוי. נעשו מאמצים להוכיח שכל הזמן צידד אשכול בפעולה צבאית ושהדיחוי ביציאה למלחמה היה חלק מאסטרטגיה מחושבת היטב לחיזוק מעמדה של ישראל לאחר המלחמה; אולם הסברים אלה נוטים היו לסתור זה את זה והעידו רק על תחושה של התגוננות

וחולשה. הטעם השני היה שעקב כך הופיע משה דיין כגיבור לאומי בעל שיעור-קומה מדיני החורג בהרבה מגדר זיקתו לרפ"י. נעשו נסיונות להטות קצת מתפארתו של דיין לצה"ל, לרמטכ"ל יצחק רבין ולמצביאים אחרים, ולהוכיח כי משעה שהחלה המלחמה ריסן דיין את הכוחות יותר משדירבן אותם; אולם נסיונות אלה לא יכלו לעקור את הקשר הפשוט שנחרט בזכרוננו של הציבור לבלי הימחות בין מינויו של דיין לכהונת שר-הבטחון ובין גמר ההמתנה הטרואומטית ומשבר ההססנות. אם היה צורך בהוכחה שכל האמצעים שננקטו להעיב את זהרו של דיין העלו חרס הרי באה זו עם התפתחותה של תנועה למען "דיין לראשות הממשלה", שבתוך זמן קצר קנתה לה תמיכה עזת-רושם מתוך כל המפלגות. טעם שלישי ואחרון הוא שלא ידוע היה עד היכן השפיעה על הציבור השתתפותה של חירות (גח"ל) בממשלה זו הפעם הראשונה.

מאז 1955 לפחות נטתה ישראל בענייני חוץ ובטחון, בעיקרו של דבר, ליתר תקיפות והסתמכות על הכוחות המזוינים של האומה, קו שבדרך-כלל קישרו אותו לחירות. אולם הרווחים המדיניים שאולי יכלה חירות להפיק מ"הצדקה" זו של גישתה צומצמו בגלל התמרדותה על דעת-הרוב ביישוב בעבר, הזדהותה המשונה עם אירידנטיזם שלמראית-עין היה בלתי-מציאותי, והחרם המדיני שהטילו עליה כל מפלגות השמאל. עתה שסוף-סוף היתה חירות כשרה לבוא בקהל, וכאשר עם כיבושם של כל מערב-הירדן ושטחים נוספים מלבד זה שוב לא היה האירידנטיזם שלה נראה תלוש כל-כך, אכן דומה היה שסיכויים ניכרים לה להגיע להישגים ממשיים בבחירות על חשבון יריביה לשעבר.

נוכח סכנה זו ותופעת דיין, ועל רקע הנטל של הטיפול הכושל במשבר של ערב המלחמה, נראה היה כי ייתכן בהחלט ששידוד-המערכות בדעת-הקהל יאפשר הקמת ממשלת-קואליציה רובנית שתישען על מפלגה של דיין, על גח"ל ועל המפלגות הדתיות, ובזאת תנושל מפא"י מן המעמד המרכזי אשר תפסה בפוליטיקה הישראלית והיישובית זה קרוב לארבעים שנה.

אין אדם צריך להיות ציניקן כדי להבין מדוע ביקשו מנהיגי מפא"י למנוע אפשרות כזאת—רובם האמינו מן-הסתם כי יהיה זה דבר הרה-אסון לא רק למפלגתם אלא גם לאומה. תחת לצעוד בראש המפלגות האחרות בהיערכות מחודשת של דעת-הקהל כולה, ביקשה מפא"י דווקא לשלב את המפלגות על הבסיס של הימנעות מכוונת מהתנצחות גלויה על אלטרנטיבות ברורות. במישור אחד היה מאמץ זה כרוך בהצעה להמשיך בקואליציה הלאומית על בסיס הסכמה שהממשלה באשר היא לא תנקוט כל עמדה לגבי ההכרעות והסוגיות הבסיסיות הניצבות בפני הארץ כל זמן שהתנאים מבית ומחוץ לא יניעו אף אחד מן השותפים לחשוב כי הכרעה הנראית לו רצויה בשלה להגשמה או יורדת מן הפרק. הממשלה פשוט תעמוד על משא-ומתן שמטרתו להשיג שלום ותשתדל להשאיר את כל האופציות פתוחות כל זמן שאין האויב מקבל את הנוהל המוצע ואת מטרתו.

הואיל וגם מנהיגי המפלגות האחרות היו מסופקים בתוצאתה של התמודדות גלויה

בעת ההיא, והואיל וגם הם צריכים היו לשים סדר בבתייהם שלהם, גענו לכך. במישור אחר לבש המאמץ של מפא"י צורה של קידום איחודן של מפלגות השמאל על-פי אותו עקרון, בעצם. מפא"י התעלמה אפוא מן השוני הגדול בהשקפות בקרב המנהיגים וההמונים ודחתה עד בלי די את פיתוחו של מצע ספציפי ביחס לסוגיות שמלאחר המלחמה, אך תוך כדי ניצול חלומו של השמאל על "אחדות פועלית", עם ביטולם של חילוקי-דעות מלשעבר ונוכח חששותיהם של מנהיגי המפלגות מהתמודדות גלויה, הצליחה להביא לידי מיזוג עם רפ"י ואחדות-העבודה במסגרת מפלגת-העבודה הישראלית ולהניע את מפ"ם ליצור מערך עם המפלגה החדשה, כהקדמה לאיחוד בסופו של דבר. הצלחת המאמץ הכולל של מפא"י הוכחה בבחירות הכלליות באוקטובר 1969: אף שדעת-הקהל בארץ היתה מפוצלת מאד, התברר כי היו אלו הבחירות השקטות ביותר שנערכו אי-פעם בישראל. לא די שמספר הרשימות בעלות-המשמעות שהציגו עצמן לפני הבוחרים היה קטן מתמיד, אלא שגם המצעים שהוגשו דומים היו ונוסחו כולם בלשון סתמית למדי.

הצעד המחוכם של מפא"י מנע תהפוכה יסודית ומיידית במשטר הישראלי ונתן לו שהות להסתגל בהדרגה למצב שנוצר עקב המשבר והמלחמה של 1967. ואולם בין אם למעשה יצליח המשטר או לא יצליח לנצל שהות זו, אין כל ספק שסופו להיות שונה מאד מן המשטר שקודם המלחמה. שפן אם עד לבחירות הכלליות של 1973 תצליח מפלגת-העבודה החדשה לשים סדר בביתה, ולהסכים על סדר המנהיגות ועל עמדה ביחס לסוגיות שמלאחר המלחמה, יהיה לה סיכוי ממשי מאד להשיג רוב מוחלט בבחירות של 1973 או שלאחריהן. דבר זה יאפשר לה להרכיב בפעם הראשונה בתולדות ישראל ממשלה חד-מפלגתית ולכך תהיינה תוצאות מרחיקות-לכת לגבי היציבות המדינית, ליכוד המימשל, האפשרות לריפורמה בשיטת הבחירות, וכן הלאה. אם תבצר מפלגת-העבודה את מעמדה אך לא תזכה ברוב מוחלט ב-1973 או במועד מאוחר יותר, אולי תוכלנה המפלגות האחרות להקים—אף זאת בפעם הראשונה בקורותיה של ישראל—קואליציה סביב גח"ל ובלי מפא"י, עתה שהופר גח"ל אפילו על-ידי יריביו שמשמאל כגוף מכובד, אחראי וכשר להשתתפות בממשלה. אם לא תצליח מפלגת-העבודה מכל-וכל להביא לידי השלמה בין זרמי המחשבה המנוגדים המתרוצצים בקרבה ולהסכים על רשימה של מנהיגים ותחת זאת תתפלג לפני שתפנה אל הבוחר, מסתבר ביותר שהתוצאה תהיה שידוד-מערכות כללי של הכוחות המדיניים, אולי ראדיקלי פחות בהיקפו מזה שיכול היה להתרחש ב-1969 אך מרחיק-לכת לא פחות במסקנות המעשיות המתחייבות ממנו. ולבסוף, אם עד לבחירות של 1973 לא תבצר מפלגת-העבודה את מעמדה אף לא תתפלג אלא תשפיל להוסיף ולהתפשר הן באשר למנהיגות הן באשר לעמדה, תהיה התוצאה רק דחייה של עוד שנים אחדות לכל היותר בתיקונו של המשטר שמלפני המלחמה בהתאם לאפשרויות שלמעלה.

ברגע זה קשה לומר איזו מן התוצאות האלו היא הצפויה ביותר. ברור על-כל-פנים שבדיוק שנה אחת לפני התאריך שנקבע לבחירות של 1973, בעת כתיבתם של

הדברים האלה, אחדותה של מפלגת-העבודה רחוקה מהיות מובטחת. זמן קצר מאד אחרי הקמתה כמעט נקרעה המפלגה עם פטירתו הפתאומית של לוי אשכול באביב 1969 כאשר ניטש מאבק על הירושה בו היו היריבים העיקריים משה דיין, יגאל אלון ופנחס ספיר. בעת ההיא יושב המשבר על-ידי בחירת מועמדת-פשרה בדמותה של גולדה מאיר, שלהבדיל מיתר היריבים ידועה היתה אמנם כאשה תקיפה אך לא היתה קשורה לשום עמדה ספציפית בסוגיות שמלאחר המלחמה ומחמת גילה ברור היה לכאורה שהיא מנהיגה לתקופת-מעבר בלבד. משך תקופת מנהיגותה ניהלה גולדה מאיר את המפלגה ואת הממשלה שבראשה עמדה בדיוק בהתאם לציפיות של הכוחות השונים שבחרו בה, ובקשי-עורף סירבה לקשור את הממשלה או את המפלגה לאיזו עמדה בסיסית ממשית נוכח הלחצים הכבדים והמנוגדים מתוך הארץ ומחוצה לה. כך נשמרה אחדותה הפורמלית של המפלגה, אך הניגודים בין האישים והעמדות לא פחתו הרבה; ומשהביעה גולדה מאיר כוונה לפרוש בתום מועד כהונתה ב-1973, החלו ההתנצחויות להתגלות בחריפות מרובה מתמיד.

המצב מסתבך עוד יותר מחמת הידיעה הוודאית שהבחירות הכלליות של 1973 לא תהיינה מאופקות ומטושטשות כמו שהיו הבחירות של 1969, כל כמה שהיתה מפלגת-העבודה רוצה לשוות להן אופי זה, שכן בקיץ 1970 פרש גח"ל מן הממשלה ועבר לאופוזיציה, ולפיכך ייצא במערכה גלויה נגד מפלגת-העבודה ב-1973. יתר על כן, אם לא תבואנה הפתעות, יפנס גח"ל למערכה מתוך עמדה נוחה במידה בלתי-רגילה. לא די שיהיה לו קלסטר-פנים חדש, ששופר הודות להשתתפותו בממשלה בעבר, אלא שגם יעמיד בפני ציבור-הבוחרים, שנעשה "נצי" יותר מחמת הצלחתה של ישראל להחזיק עד כה בהישגי המלחמה שלה למרות כל ההתנגדות, מצע נצי ברור הנתמך על-ידי מפלגה תמימת-דעים כמעט. מצב זה אפשר שתהיה לו אחת משתי השפעות הפוכות על מפלגת-העבודה: אפשר שנוכח האיום המשותף תלכד את שורותיה ותשתיק את חילוקי-הדעות הפנימיים תחת מנהיגותה של גולדה מאיר, שתידרש להמשיך בכהונתה; ואפשר שהזרמים והאישים המנוגדים בתוכה יתגעשו מתוך שתיאלץ המפלגה להגדיר ביתר בהירות את עמדתה, ובכך יוצרו בתוכה בקיעים ופילוגים, בין מיד בין לאחר זמן.

עוד גורם מסבך הוא ההשפעה מבחוץ, שתוכל ללבוש צורה של הצעת-שלום מפתה או של לחץ צבאי ודיפלומטי כבד. עד כה לא הציעו המדינות הערביות שום תנאי-שלום מפתים שניים להפר את ההסכמה הכללית על הימנעות מהכרעה ולגבש כוח מדיני ממשי שיהיה מוכן להיאחו בהם אגב פריצת מסגרות של מפלגות ומערכים; והלחצים הצבאיים והדיפלומטיים שהופעלו למעשה על-ידי הערבים והמעצמות הגדולות לא היה בהם כדי להעלות כוח מדיני ממשי שיהיה מוכן להגיע להסדר על-פי התנאים הטובים ביותר שניתן להשיגם. אולם מצב זה עשוי להשתנות בעתיד. אפשר שעד סוף 1973 עשוי כל שינוי ללבוש צורה של תנאי-שלום חדשים, מצודדים יותר, אולי כתוצאה מתהפוכה מדינית במצרים, יותר מאשר צורה של לחץ דיפלומטי

וצבאי יעיל יותר; אך לטווח רחוק מעט יותר אין להוציא מכלל אפשרות אפילו לחץ כזה, בפרט אם יבוא בצירוף עם תנאי הסדר משופרים. בשני המקרים כאחד יוכל הלחץ להביא לידי שידוד-מערכות של כוחות מדיניים שיקיף כמה וכמה מפלגות; עם זאת, אין לחזות מראש אם יצמיח שידוד-מערכות קבוצת-רוב שתתלכד סביב מצע מוגדר או אם רק ישנה את יחסי הכוחות הפנימיים בצורה שאין עמה הכרעה.

ולבסוף, לא נוכל לסיים עיון זה בעתידו האפשרי של המשטר המדיני בישראל בלי לרמוז על אפשרות חדשה לגמרי: עלייתו של מנהיג כאריזמטי מעל למפלגות ולגורמות המדיניות השיגרתיות. יש להודות כי זו אפשרות דחוקה למדי; אבל אין היא רחוקה מן השכל ככל שהיתה לפני המלחמה, במיוחד אם נחשוב על טיפוס מסוגו של דה-גול ולא דווקא על דוגמות אוטוריטאריות או טוטאליטאריות יותר. כמה מן התנאים המוקדמים למנהיגות מסוג זה קיימים כבר ואחרים עשויים להתרקם: בגלל התמורה המהירה בחברה; אי-ודאות ומבוכה ביחס לערכים המדיניים; משטר מדיני מפוצל וחזירתה של המנהיגות המפלגתית לידי "אנשים קטנים" פראגמטיים; הנתית בות לתמורה על-ידי הנהלים המקובלים חסומות לכאורה; קיימת בעיה גורלית שככל הנראה אין לטפל בה בשיטות מקובלות; ייתכן לחץ תיצוני מוחרף ושיתוק במנהיגות דוגמת מה שאירע במאי 1967; ואחרון-אחרון, קיים מועמד לתפקיד בדמותו של גיבור שלכאורה הציל פעם את האומה ומאז עשה שוב ושוב מעשים בלתי-אפשריים והגה דברים שלא עלו על הדעת מתוך שהתעלה מעל למשטר. כנגד התנאים המוקדמים האלה עומדת העובדה שלפי כל הסימנים המצויים-בעין נראה כי משה דיין חסר את התחושה המיסטית שהוא איש-גורל, שאחרי ככלות הכל הצליח המשטר לרתום אותו ולתת לו מידה רבה של חופש-פעולה, והעובדה שבסך-הכל הצליחה ישראל למדי מאז 1967 בכל הנוגע לדאגותיה הבטחוניות הראשוניות. אולם אם אמנם תתממש האפשרות של קרע במפלגת-העבודה בשאלות של מדיניות או מנהיגות ודיין יפרוש מן הזירה המדינית; ואם נניח שכתוצאה מכך תפסיד מפלגת-העבודה מכווחה וגח"ל יתחזק וכך יהיו שניהם נתונים במצב שיאפשר להם להרכיב קואליציה אך לא יתן אף לאחד משניהם משקל מספיק למשול בה בכיפה, וכך תבוא תקופה של אי-יציבות גדולה בשלטון; ואם לכך יתוסף איום בטחוני רציני מבחוץ, שאינו חייב אפילו להיות ענין של חיים-או-מוות אלא מצב שייזון מאי-יציבות בשלטון ואי-עקיבות במדיניות—והרי לך המתפון הדה-גולי השלם בשביל ישראל. או-אז אפשר יהיה להעלות על הדעת חזרה על שנת 1967, תוך שהפעם יהיה דיין מבקש—ומקבל—סמכויות-חירום לטפל במצב, ויוסמך להציע, ולבקש אישור במשאל-עם, לריפורמה קיצונית במשטר שאיפשר את התפתחות המשבר.

עצם פירוטו של התסריט די בו להראות עד כמה הוא מרחיק-לכת; אבל העובדה שאפשר בכלל להעלותו בדמיון מעידה עד היכן השתנה המשטר המדיני בישראל וכמה גזיל הוא כיום.